

BEKKER ZSUZSA

Bekker Zsuzsa a közgazdaságtudományok kandidátusa.

A trendvonalról a századvégen, avagy megszabadulhatanke múltunktól?

Jánossy Ferenc fejlődésméleti és méréselméleti eredményei, valamint a gazdasági folyamatokat empirikus úton elemző tevékenysége egyaránt nagyhatásúak, a magyar közgazdasági gondolkodást inspiráló, iskolateremtő munkásságának részei. A tanulmány Jánossy fejlődésmagyarázata alapján arra keresi a választ, hogyan ítéljük meg a rendszerváltás rövid és hosszabb távú gazdasági növekedési tényezőit és kilátásait. A cikk megvizsgálja, milyen hatások érték a trendvonalat a szocializmusban, változott-e a trend meredeksége, volt-e rendszerspecifikus fejlődési sebesség; értelmezi a helyreállítási periódusoknak a trendet gyorsan utolérő és a transzformációs periódus eltérő növekedési jellegzetességeinek okait. Végül, a kvázifejltség koncepcióját felelevenítve, felhívja a figyelmet a kvázieurópaiság és a kvázirendszerváltás csapdájára.*

Ha egy magyar közgazdász meghallja azokat a kategóriákat, hogy trendvonal, helyreállítási periódus vagy kvázifejltség, akkor Jánossyra gondol ugyanúgy, mint a fogyasztói járadék és reprezentatív vállalat hallatán Marshallra, vagy a fogyasztói határhajlandóság és a likviditási függvény kapcsán Keynesre. Az összevetést nem véletlenszerűen hoztam fel. Nagyon ritkán találunk olyan teljesítményeket - s az említett névsor ilyen jelöl -, amelyekből iskolák teremődnek, amelyek a születés pillanatától klasszikussá válnak.

Jánossy eredetisége három összefüggésben is megfogja olvasóit: egyrészt, ahogy a kérdéseket felteszi, másrészt következtetéseiben, végül sajátos az a mód, ahogy következtetéseikhez eljut. Ez a harmadik jellemző az, ami tartósan inspiratív, itt van olyan élményben részünk, mintha magunk is az alkotás részesei lennénk. Ezért érzünk további késztetést, hogy a Jánossyféle kategóriákon és gondolatvilágon átszűrve újragondoljuk korunk folyamatait és jelenségeit.¹

Jánossy fejlődésmagyarázata megjelenésekor (is) vitát váltott ki. A trendvonal állandóságáról, fátumszerűségéről vagy lehetséges töréséről s annak okairól heves diskurzus folyt.² Az akkori számháborúban a megszokott gazdasági fejlődési felfogástól elütő érvek szemrevétele kisebb szerepet játszott, mint a koncepcióban nyilvánvalóan bennlévő gazdaságpolitikai kapcsolódások miatti felzúdulás. Valahogy nagyon "megalázó" volt a szocializmusra, hogy valaki kétségbe vonja nagyobb gazdasági dinamikában (is) érvényre jutó rendszerfölségét, ezenfelül ilyen felfogás ütközött a voluntarista gazdaságpolitikai magatartással azáltal, hogy figyelmeztetett a cselekvés korlátaira.

Külön bosszúságforrás volt, hogy a kialakított kutatási irány a számok szigorát próbálta szembeállítani a verbális érvelésekben gyakran fellelhető lazaságokkal. A rendszerbe szedett kvantitatív tények elszántabban szálltak vitába, mint a tradicionális érvek. Jánossy munkássága nyomán a masszív empirikus gyűjtést - a sok aprómunkát is - igénylő sokoldalú kvantitatív összehasonlítás olyan ága alakult ki nálunk, ahol a "beszélő számok" lényegi vitákban vettek részt. A számok ugyanakkor nem a kisebbnagyobb történetét, hanem a milyen, a miért éppen ilyen történetét próbálták elmondani.

A trendfelfogás - ismeretesen - lényegében Jánossy azon fejlődésméleti nézete, amely az országok hosszú távú fejlődési ütemében meglévő nagyfokú stabilitást a legfontosabb termelési tényező, az

ember gazdasági viselkedésébe beépült stabilizáló tényezők egymásra hatásával magyarázza. Voltaképpen az ismeretek változásának terjedési mechanizmusából, a változási képesség határaiból indul ki, s jut el sajátos kategóriáinak - a szakmastruktúra és a foglalkozási struktúra kölcsönhatásának - elemzése révén a nagy távon nehezen változtatható fejlődési ütem koncepciójához.

A Jánossy által leírt mechanizmus a viszonylag egyenletes ütemű fejlődést - az összefüggések belső logikájából adódóan - egy lassan változtatható, nehezen mozgatható kapcsolatrendszer következményeként hozza létre. Ezzel a gondolattal a voluntarizmus kora nehezen békült, s nem emelte az egyetemi standard tananyagba. A későbbi években a gondolat háttérbe szorulását a külvilág "voluntarizmusa" segítette. A világgazdaságban 1970 körül bekövetkezett szeszélyes változások azt sugallták, azt a látszatot támasztották alá, mintha Jánossy fejlődésmagyarázata megkérdőjeleződött volna. Összeomlani látszottak a korábbi összefüggések, bizonytalanak mutatkozott a megfigyelés érvénye. Ezt követően viszont már maga a rendszer omlott össze, s terelte másra a közfigyelmet.

Úgy vélem, hogy a radikális változások, az új feltételek nem kérdőjelezték meg az alapgondolatot, sőt ez az elmélet irányítúként szolgál ahhoz, hogy megértsük és mérjük az alkalmazkodási folyamatokat. A trend - a tartós kapcsolatrendszer - az alap, amihez viszonyítva kifejezhetők az új feltételekre adott válaszok. Paradox módon a múlt-jövő kapcsolat elbizonytalanodása több kutatót ismét arra készítetett, hogy Jánossy terminusaiban gondolja át jelenünket. Az elmélet által adott valóságos kapaszkodók mellett, mint mindig, a könnyű magyarázatok, a megnyugvást okozó következtetések iránti igény is táplálja e visszafordulást.

A trendvonalkoncepció mechanikus elfogadásából adódó könnyű magyarázat ma főleg a helyreállítási periódusok értelmezésével függ össze. Többen vallják, hogy a rendszerváltást követő gazdasági visszaesés menetére mechanikusan alkalmazható Jánossynak a trendfelfogással párban álló helyreállítási periódus koncepciója. Ez voltaképpen azt jelenti, hogy néhány év elteltével, a piaccgazdasági keret létrehozásával mintegy automatizmusként beindulna az újjáépítési periódusok során ismert felgyorsuló - trendet utolérő - növekedés. Végül is tehát, ha adott a trend, s adva van a helyreállítási periódusok mechanizmusa szerint alakuló transzformációs periódus, majd csak elérünk Európába.

Jánossy autentikus olvasatából nem következik sem a fátumszerű, egyetlen és megváltozhatatlan trendvonal, sem az éppen a jelen időpillanathoz hozzáadandó egyikét év után már fátumszerűen Európába gyorsuló transzformációs periódus, ami majd boldogan trendet ér. Jánossy koncepciójának központjában nem a cselekvéshiányos, tehetetlen, a felelősséget másra vagy a sorsra hárító ember, hanem a korlátokkal küzdő, nehezen változtatható, de tudatos ember áll.

Ha nem akarunk kilépni a "jánossizmus" tradíciójából a múlt-jövő kapcsolat kimunkálásában, akkor megvizsgálandó, hogy 1. milyen hatások érték a trendvonalat a szocializmusban: változotte a trendvonal meredeksége, volte rendszerspecifikus fejlődési sebesség; 2. mi a kapcsolat a helyreállítási periódus és a transzformációs periódus között.

E két kérdéshez szeretnék néhány megjegyzést hozzáfűzni. Mindkét kérdésnek van lényegi és mérési, mérhetőségi oldala, aminél az inspirációért ismét csak Jánossy méréselméleti munkásságához tudunk fordulni.

Volte rendszerspecifikus fejlődési sebesség?

Jánossy a stabil fejlődési trend feltételrendszerének kifejtésénél maga is határozottan kiemelte, hogy a trendet "végső soron" meghatározó összes döntő tényezonek változatlanul kell maradnia ahhoz, hogy a trendvonal stabil legyen, hogy meredekségében elmozdulás vagy törés ne keletkezzen (JÁNOSSY [1966] Első rész, 1. fejezet.). Azaz nem egyetlen fátumszerű ütem létezik egy országra. Úgy gondolom, legalább két olyan tényezőt lehet kiemelnünk, ami tartósan - még ha mérsékelten is - trendet mozgathat. Ebből az egyik egy adott történelmi kor nemzetközi gazdasági kapcsolatrendszeréből következő hatások összessége, a másik egyegy ország társadalmigazdasági

berendezkedésének változása. Ezzel tehát elvileg nem kizárt a szocialista trend, de a rendszerváltozás is tipikusan a trendet "végső soron" befolyásoló tényező.

A trendvonalkönyv megjelenésekor, a fogadtatásban, *fel sem merült* az a szempont, hogy a szocialista rendszerre jellemző trend dinamizmusában esetleg nem állja a próbát a versenyző gazdasági rendszerek hosszú távú növekedési ütemével. Elégségesen eretnek volt már Jánossy érve, hogy a mért és láthatóan elég magas ütemek a lecsengő helyreállítási periódusok trendet közelítő - tehát lassulást előre vetítő - szakaszai. Ezen túlmenően még mérési kételyek is támaszthatók, mivel a statisztikai rendszer által kibocsátott adatok nem adekváтан tükrözik a fejlődést. Egyszerűbben: túlbecsülik a valós gyorsaságot.

Vizsgálataimból (BEKKER [1993], [1994]), ami a volt szocialista régióból elsősorban a kis és közepes méretű országok fejlődését elemezte tételesen - a Szovjetunió nem volt közvetlen tárgya a megfigyelésnek -, további eretnokségek következnek. Nem tagadva azt, hogy határozott, rendszerspecifikus növekedésifejlődési vonások jellemezték a régiót, hogy a háború utáni évtizedek növekedése a két világháború közötti időszakhoz képest gyorsabb volt, *tagadható, hogy a kelet-európai régió hosszú távú rendszerspecifikus gyorsulást mutatott volna*. Ha olyan kontrollcsoportot választunk nyugati országokból, melyek fejlettségi szint és piacméret alapján a mérvadó összehasonlítást segítik (Portugália, Spanyolország, Ausztria, Finnország), akkor megállapítható, hogy az ottani pályák rendre tartósan, *hosszú távon gyorsabbak*.³

A pálya, ami külsődleges jellegzetességeiben fejlettséget szimulált - Jánossy szép kategóriájával kifejezve: a "kvázifejlettség" mentén való haladás -, *nemcsak a fejlettség minőségét, hanem a növekedés gyorsaságát sem* tudta megbízhatóan létrehozni. *Rendszerspecifikus okból a trend nem tört meg felfelé*.

A háború utáni gazdasági fejlődésben *általában* tapasztalhatunk növekedésjavító feltételeket. Az internacionalizálódó, globalizálódó gazdasági kapcsolatok miatti piacbővülés, a technika és tudásáramlás, a termelési tényezők rendelkezésre állása és működésbe vétele viszonylag tartósan javította a növekedési lendületet, a *kevésbé fejlettek* jól hasznosították az *utolérési hatást*.

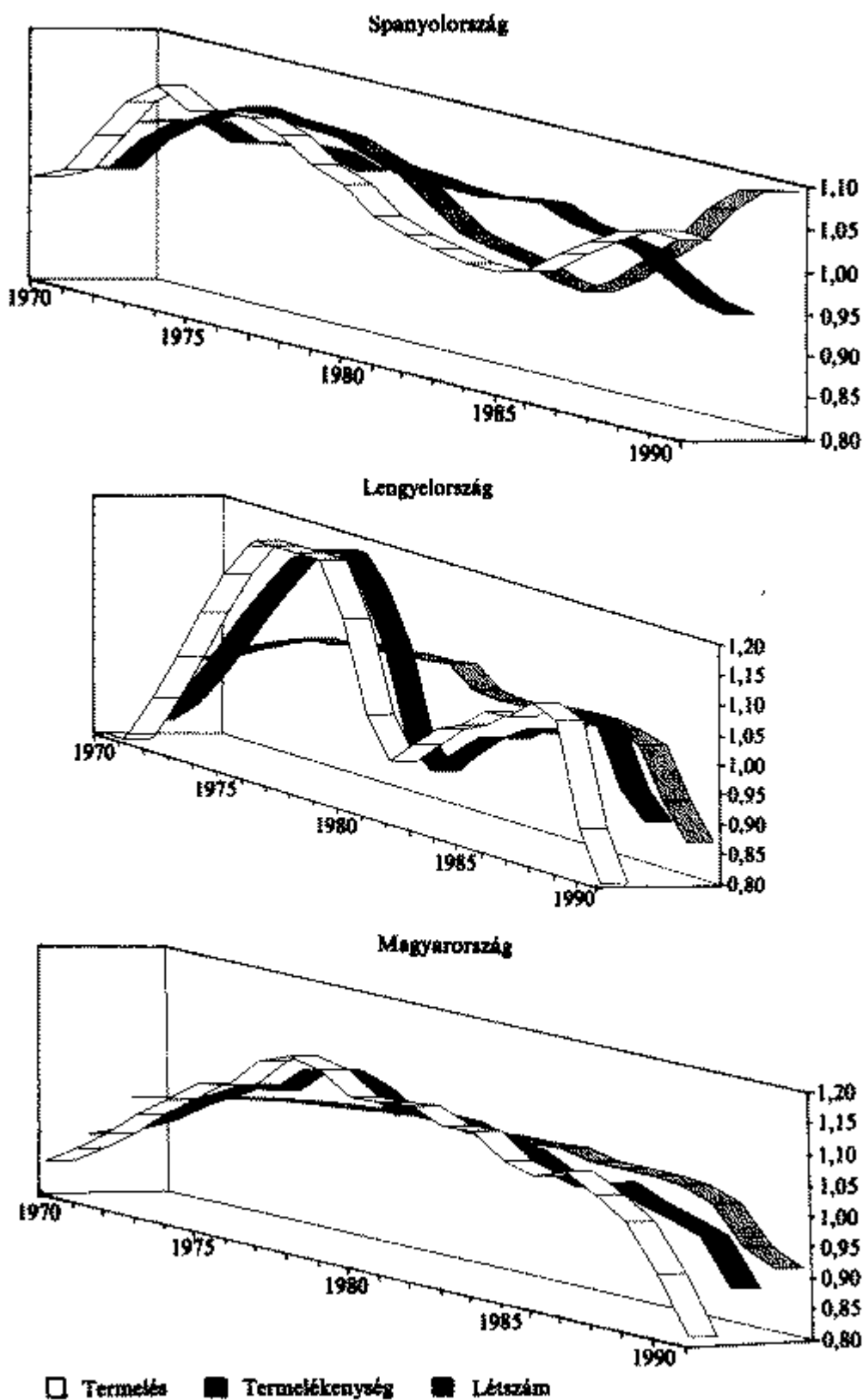
Mindezzel együtt ugyanakkor kétségtelen, hogy a növekedés kérdése a szocialista országokban *nemcsak verbalizáltán jelent meg központi gazdasági kategóriaként*, hanem valóságosan, a gazdaság kapcsolatrendszerére is úgy épült ki/úgy lett kiegészítve hogy a *működésmód e köré szerveződött*.

A korai magas növekedési ütemek és a hosszú távon egészségesen gyors növekedés ellentmondásai *nem megoldottan és nem megoldhatóan* végigkísértették a rendszert, a szakmát s a gazdaságpolitikai cselekvést. Ennek egyik kifejeződése volt *az extenzív és intenzív fejlődési szakasz* fogalmának, ellentmondásainak és gazdaságpolitikai következményeinek a tárgyalása.⁴ E témakör említése azért tartozik az okfejtésbe, mivel a trendvonal meredekségének problematikája, a rendszer hosszú távú növekedési potenciáljának meghatározása szorosan összefügg e kérdéssel. A kategóriapárban egy rendszer gazdasági orientációjának, hatékonyság, illetve növekedésorientált voltának milyensége húzódik meg. *A hatékonyságorientáció eredménye viszont az, ami végső soron a trendvonal meredekségét adja*.

A kelet-európai szakirodalom és a tankönyvek széleskörűen használták az extenzív és intenzív növekedési szakasz fogalmakat. Egyszerűsítve, de a lényegét nem torzítva, az extenzív fejlődésnek a termelési tényezők mennyiségi kiterjesztésével létrejött növekedési szakaszt nevezték, míg az intenzív szakasz növekedési motorjának a minőségjavulást, a hatékonyság emelkedését és a műszaki haladás terjedését tekintették. Az irodalom, de főképp a gazdaságpolitika, ezt úgy vitte át a köztudatba, mintha ezek *időben egymásra következő* fejlődési szakaszok lennének. Az extenzív fejlődési szakaszról az intenzívre áttérés igénye ismert gazdaságpolitikai célkitűzés volt. Más fogalmazásban ez a növekedésorientációról a hatékonyságorientációra való áttérést jelentette volna.

Kicsit sarkítva azt mondhatjuk, hogy a szocialista gazdasági rend egy olyan rendszer volt, amiben extenzív fejlődési szakasz létezett, intenzív szakasz azonban nem. Nem volt, mert *nem létezhetett*. A probléma *lényege az, hogy a rendszer alapjában extenzív módon, extenzív készletekkel működött*. Ezért az intenzív szakasz feladatfelismerés szintjén ugyan megfogalmazódott, bizonyos elemeket be lehetett emelni a növekedés tényezői közé, de az alapellentmondás nem oldódott meg. *Ebben az értelemben mondhatjuk: extenzív szakasz - van, intenzív szakasz - nincs*. (Ennek a megállapításnak az alátámasztását láthatjuk az 1. ábrán.)

Tény- és trendadatok aránya
(Termelés, foglalkoztatottság, termelékenység)

Forrás: KGST [1981], OECD [1992], UNECE [1992].

A szocialista rendszer korai szakaszaiban regisztrált lendület - a helyreállítási periódusok szokásosan magas üteme, a mérési torzulások, a foglalkoztatottak és a felhalmozás szocialista szektorba, s ezen belül is gyors növekedésű ágakba történő átcsoportosítása révén létrejött *ütem - rendszerjelképpé*

kanonizálódott. Párban állt ezzel a másik jelkép: a teljes foglalkoztatottság. A termelékenység alakulása, ami a feltételezett intenzív fejlődési szakasz lelke lenne, s ami a trend meredekségét meghatározza, ezeknek *alárendelve* formálódott. Az 1. ábrán látható, hogy a foglalkoztatottság a munkaerőtartalékok felszívása után gyakorlatilag teljesen rugalmatlan volt a termelés alakulására. Míg tehát a piacgazdaságokban foglalkoztatottsági alkalmazkodás (is) volt konjunktúramozgás idején, a kelet európai országokban foglalkoztatottsági alkalmazkodás helyett a *termelékenységi trendek törtek meg a nyolcvanas években. A rendszer a hatékonyságorientált működéshez képest ellentétes készlettel rendelkezett.*

A hatékonyságorientáció logikája ellenében ható fordított készletek a reakcióidők alakulásán keresztül is megnyilvánultak: döntési, *reagálási késedelmek* jöttek létre, *rendszerbe épültek, a feltételváltozásokhoz képest jellegzetesen késedelmes alkalmazkodás alakult ki.* Ennek szembeötlő makroszintű megnyilvánulása az 1973-as világgazdasági sokkra adott reagálás (2. ábra). 1973 után, ellentétben a világ reagálásával, szabályos szubregionális konjunktúra bontakozott ki a szocialista országokban. Míg a világ gazdasági növekedésben leállva, strukturális alkalmazkodással próbálta feldolgozni a sokkot, ezalatt a kelet európai régió gondtalan, változatlan reflexú, ideológiai alátámasztást sem nélkülöző növekedést folytatott.

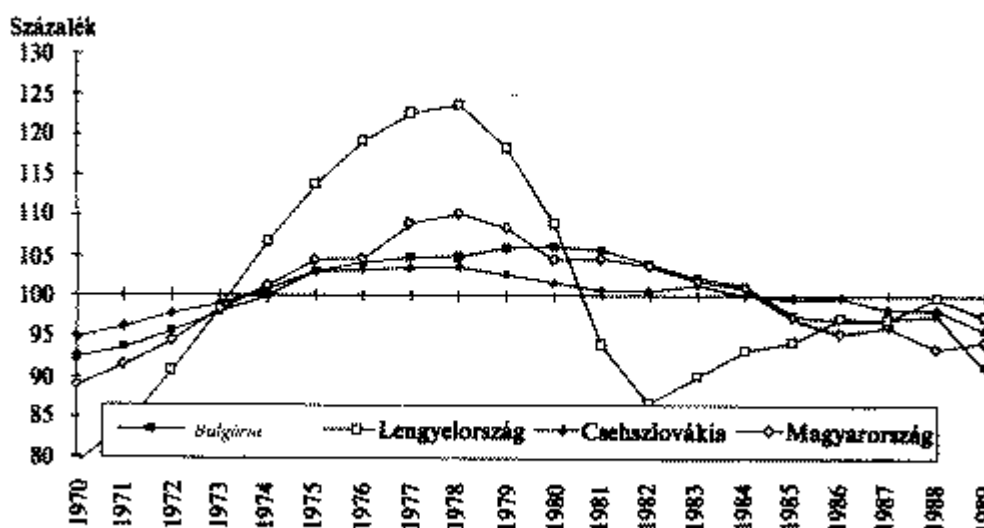
A reagálás kifejlődése a beruházási magatartáson és a kelet európai sodrású exporttevékenységen érzékelhető leginkább. *A kedvezőtlen világpiaci feltételek kiatakulásával és az extenzív fejlődés tartalékainak feltételezett kimerülésével egyidejűleg a beruházásokban magasabb sebességre kapcsolak* a kelet európai gazdaságok. A beruházási hullámot egyaránt táplálta a régió szintű export létrehozása, a nyersanyagbázis kiaknázásához szükséges megemelkedett beruházási igény, valamint a modernizációs elképzelések erőszakos valóra váltása. A periódus az akkori hivatalos gazdaságpolitika saját elemzése szerint (is) az extenzív fejlődési tartalékok kimerülésének időszaka. Az intenzív periódusra áttérni szándékozó gazdaságpolitika ugyanakkor valójában *üzenetértékűen extenzív tartalmú magatartást tanúsított: az extenzív feltételek belső kimerülésére nemzetközi szintre emelt extenzív jellegű választ adott.*

A kelet európai országokról készült legtöbb elemzés a szocializmus korai időszakának felhalmozási orientációját szokta kiemelni. Az 1973-as világgazdasági sokkra adott reagálásban azonban szinte ugyanazt észlelhetjük, mint az ötvenes évek feszített halmozási politikájában: mintegy reflexszerűen a felhalmozási hányad emelkedik. *A felhalmozási hányad történelmi rekordjai mindegyik országban az 1973 utáni regionális konjunktúrához kötődnek.*⁵

A reagálás összefoglalóan úgy jellemezhető, hogy a Szovjetunió nyersanyag és energiabázisára, valamint piacára támaszkodva, kombinálva az önerőre, a belső forrásra támaszkodó koncepció feladásával - azaz a külső erőforrásokat is igénybe véve, eladósodást generálva -, *az extenzív fejlődési periódus meghosszabbításaként létrejött egy lényegi változást mellőzni képes megoldás látszata, amely újult erővel nyomult előre extenzív készletesei alapján.*

Hat év késedelemmel, 1979 táján, amikor a pálya nyomán létrejött és kezelhetetlen egyensúlytalanságok nyilvánvalóvá váltak, hirtelen fékezéssel, gyakorlatilag egykét év különbséggel mindegyik kelet európai országban pályamódosítási kísérlet történt, ettől kezdve egészen a rendszerváltásig a régiót kínáló, lefelé csúszó teljesítmények s különböző gazdasági diszfunkciók egyre nyilvánvalóbb megjelenése jellemezte (1. és 2. ábra).

Kelet-európai regionális konjunktúra 1973 után
(Tényleges nemzeti jövedelem/exponenciális trend)

Forrás: UNECE [1992] alapján készült számítások.

A hatékonyság kérdése a kezdeti, csupán jelszószerű ideologikus megfogalmazásból valós kényszerré vált akkor, amikor a belső, majd a régiószintű extenzív módszerek nem biztosították továbbra a növekedés fenntartását. A hatékonyságorientált fejlődés azonban *egy meg nem valósítható, igény szinten elképzelt pálya maradt, a rendszerváltozástól innen nem lehetett kezelni.*

A kérdést eleve úgy kellett volna feltenni, hogy növekedési orientáció mellett *a hatékonyság egyáltalán lehet-e immanens rendszerelem.* A feladattal való szembesülés azt az ellentmondást hordozta, hogy a növekedésorientáltság válságát kellett volna hatékonysági elemekkel kezelni, anélkül, hogy a hatékonysági orientáció teljes feltételrendszerét vizsgálat tárgyává tette volna. Voltaképpen a reformkísérletek ezt a funkciót töltötték be. *A teljes feltételrendszer két döntő, lényegi eleme: 1. a piactudományi működésmód és 2. a tulajdonlás reformja azonban olyan kérdésekkel érintkezett, amit a rendszerváltás nélkül nem lehetett kezelni.*

Helyreállítási periódus - transzformációs periódus

A trendkonceptión alapuló fejlődésfelfogásban nem a tennivalók, a változást igénylő sarokpontok felismerésének pillanata, hanem a változási, változtatási képesség valós sebessége, a változással szembeni *tehetetlenségi nyomatók legyőzésének folyamata a döntő.* Ezért gondolom, hogy a helyreállítási periódusok szokásszerű időbeli alakulása és a rendszerváltást szükségszerűen követő transzformációs szakasz menetideje és lefutása közé nem lehet egyenlőségjelet tenni. A helyreállítási periódus a már ismertet, a begyakorlottat, a szokásszerűt újra létrehozza, a transzformációs feladat a mássá válás elfogadását, megvalósítását és rutinszerű elterjesztését igényli.

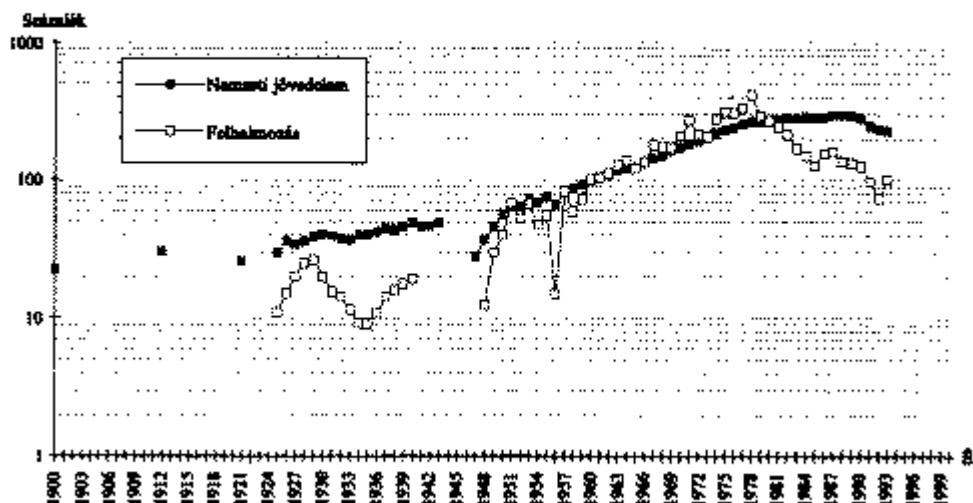
Ha a gazdaságot tekintjük, és rögzíteni akarjuk, hogy hol állt a régió a váltás pillanatában, milyen helyet foglal el nemzetközileg, akkor a legkonvencionálisabb, legszintetikusabb gazdasági jelzőszám, a fejlettségi szint mutatója és annak dinamikája is már sommás kritikára alkalmas. Az egy főre jutó GDP változásának gyorsasága - mint az önmegvalósítás bizonyításának szükséges, de nem elégséges jelzőszáma - szomorú képet mutat. Ha az 1937-es és 1990-es fejlettségi szint relatív változásait vizsgáljuk, *nem a gazdasági utolérés, hanem a peremre kerülés és a peremen maradás tendenciája a meggyőzőbb következtetés-változat.*

Ausztriát használva összehasonlítási etalonként, 1937-ben Csehszlovákia mintegy 12 százalékponttal

maradt el az osztrák fejlettségi szinttől, az elmaradás 1990re 49 százalékpontra nőtt.⁶ Magyarország fejlettségi szintjét Ausztria 1937ben 58 százalékkal haladta meg. A fejlettségi különbség itt is nőtt az idők folyamán, 1990ben az osztrákok fejlettségi szintje kétszerese volt Magyarországnak. A magyar gazdaság rendszerváltást megelőző kedvezőtlen tendenciái, a nagy távú folyamatokban észlelhető rendíthetlenség és a fejlődés kritikus időszakai jól láthatók az évszázados növekedést bemutató 3. ábrán.

3. ábra

**Magyarország gazdasági növekedésének és felhalmozásrútájának alakulása
1900 és 1993 között
(1960 = 100)**

Forrás: Mitchell [1984] és UNECE [1992].

Mondhatnánk, hogy a múlt-jövő kapcsolatokat illetően az is lehetséges következtetés, hogy a piaccgazdaságba való visszatéréssel elhárulnak a hatékonyságorientált fejlődés korlátai, a helyzet megoldódik. Nincsenek tabutémák, amelyek a feladatfelismerést korlátozzák, és nincsenek többé ideológiai kényszerek. Az is általában elmondható, hogy ismert és megtapasztalt, mi kell a piaccgazdasági működésmódhoz, az is tudható, hogy milyen lépéssorozat vezet annak eléréséhez. Tudjuk, hogy ki kell építeni a piaccgazdaság fizikai feltételeit, létre kell hozni a működéset szabályozó kereteket, intézményeket, a tulajdonlás módjait, formáit stb.

Ha "csak" ennyi lenne a "csak ezt kell" megtenni, akkor még a transzformációs szakasz nem különbözne lényegesen a boldog utolérést "garantáló" helyreállítási periódustól. A piaccgazdasági működésmód megfelelő funkcionálásának azonban elengedhetetlen feltétele a gazdasági aktorok piaccgazdasági magatartásmódja is. Az igazi nehézség ebben rejlik. A *piaccgazdasági magatartásmódok, új magatartásformák kialakulása és átalakulása*, annak nehézkessége, a tehetetlenségi nyomtaték leküzdése az, ami miatt felfogásomban a trendet utolérő fejlődésmentet más módon jön létre, mint rendszerváltás nélkül.

Felfogásom az, hogy a *gazdasági működésmód átépülése miatt az automatizmus bizonytalanabb*, lassabban jön létre, s időben jobban elhúzódik, mint a klasszikus újjáépítési periódusokban. Ugyanakkor azokban az országokban, ahol a piacosodás foka a rendszerváltás előtt már relatív előrehaladott állapotban volt, s az átmenet idején alkalmazott eszközök erre ráépülhetnek, az esélyek nagyobbak a helyreállítási periódus hatásmechanizmusának kibontakozására. Magának a folyamat előrehaladásának mértéke és megítélése ugyanakkor ismételtten olyan méréselméleti és mérhetőségi kérdéseket is érint, amelyek e rövid problémafelvetésen természetesen túlmutatnak.

Végül, az "Európába igyekvés" kapcsán, még egy olyan összefüggésre szeretnék rámutatni, ami

Jánosy érveléseiből szinte automatikusan, ide illően következnek. Voltaképpen a JÁNOSSY [1969] által bevezetett fogalom, a kvázifejlettség kifejez egy veszélyt, aminek az elkerülése nem egyszerű. Az analógiás elemzések következtetései, továbbá egy kívánatos célállapot elérésére tett kísérletek gyakran állítják azt a csapdát, hogy bizonyos jegyek és jellemzők megjelenése nyomán már úgy látszik, mintha a hasonlítás alapjaként megjelölt vagy a célként kitűzött állapothoz közel kerülnénk. Csupán mélyebb, a dolog "lényegét", "lelkét" szempontként figyelembe vevő vizsgálódás mutatja ki, hogy csak a "kváziság", a látszat állapota következett be.

A kelet európai régió háború utáni egész fejlődésének menete bizonyítja, hogy a célkitűzéseiben fejlettséget szimuláló pálya, a makrostrukturális hasonlóság, a mennyiségi megfelelések bizonyos rendszere *csupán a kvázifejlettség állapotát tudta létrehozni*, majd az egyre nyilvánvalóbb diszfunkciók nyomán végső soron zsákutcának bizonyult a kísérlet.

A rendszerváltás gondolatkörében hasonló óvatosságra van szükség. A *váltás* fogalma politikailag lehet adekvát, de gazdasági rendszerben gondolkodva csakis a változás mint folyamat az egyetlen megfelelő kifejezés. A változás lehetséges mértékeiről és korlátairól sok illúziót kergethetünk, ha Jánosy fejlődélméletének lényegét elfelejtjük. Mind a célkitűzések megformálásában és értékelésében, mind a feltételrendszer megítélésében könnyű a kváziság csapdájába esni. A célkitűzési oldalon a *másolási egyenreceptek csapdája*, a feltételrendszer megítélésének oldalán az a komor tény áll, hogy magának a fejlődés stabilitásának a gondolata is *az emberi magatartásmódok, a beépült reakciók átformálásának nehézségén* nyugszik. A könnyű átmenet egyaránt illúzió és a kváziság csapdáját rejtő valóság. Mindennek a tudatában kellene egy olyan folytatást adni a múltnak, ami sem kvázirendszerváltó, sem kvázieurópai.

Hivatkozások

BEKKER ZSUZSA [1970]: Néhány gondolat Magyarország gépiparának fejlettségéről. Közgazdasági Szemle, 9. sz.

BEKKER ZSUZSA [1978]: Növekedési utak - dinamikus ágak. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.

BEKKER ZSUZSA [1993]: A 80as évtized gazdasági fejlődési pályái a kelet európai országokban - tézisek, empirikus jellemzők. PM GII, Budapest, április.

BEKKER ZSUZSA [1994]: Rendszerváltás: alkalmazkodási folyamatok a kelet európai országokban, 1970-1990. PM Gazdaságelemzési és Informatikai Intézet, Budapest.

BRÓDY ANDRÁS [1967]: Gazdasági növekedésünk üteme, 1924-1965. Közgazdasági Szemle, 4. sz.

BRÓDY ANDRÁS [1990]: Mennyi az ennyi. Bevezetés a gazdasági mérés elméletébe. Közgazdasági Szemle, 5. sz.

BRÓDY ANDRÁS [1994]: A GDP mérése proxyk segítségével. Közgazdasági Szemle, 11. sz.

CSEERNOK ATTILA-EHRLICH EVA-SZILÁGYI GYÖRGY [1975]: Infrastruktúra. Korok és országok. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

EHRLICH ÉVA [1968]: Nemzeti jövedelmek dinamikus nemzetközi összehasonlítása természetes mutatókkal. Közgazdasági Szemle, 2. sz.

EHRLICH ÉVA [1991]: Országok versenye, 1937-1986. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.

ERDŐS TIBOR [1967]: A "gazdasági csoda" és a helyreállítási periódus. Közgazdasági Szemle, 1. sz.

- JÁNOSSY FERENC [1963]: A gazdasági fejlettség mérhetősége és új mérési módszere. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- JÁNOSSY FERENC [1966]: A gazdasági fejlődés trendvonalai és a helyreállítási periódusok. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- JÁNOSSY FERENC [1968]: A trendvonal nem agyrem, de nem is fátum. Közgazdasági Szemle, 1. sz.
- JÁNOSSY FERENC [1969]: Gazdaságunk mai ellentmondásának eredete és felszámolásuk útja. Közgazdasági Szemle, 7-8. sz.
- JÁNOSSY FERENC [1971]: Mégegyszer a trendvonalról. Közgazdasági Szemle, 7-8. sz.
- KEMÉNY ISTVÁN [1967]: A gazdasági növekedés és a munkaerő szerepe. Közgazdasági Szemle, 5. sz.
- KGST [1981]: Ekonomika sztrancslenov SZEVI, Dinamicseszkije Rjadi 1950-1970., Moszkva.
- MITCHELL, B. R. [1984]: European Historical Statistics, 1750-1975. Macmillan, London.
- MOLNÁR FERENC [1967]: Munkaerő versus beruházás. Közgazdasági Szemle, 7-8. sz.
- MÓD ALADÁRNÉ [1967]: A nemzeti jövedelem hosszú időszakának problémái. Közgazdasági Szemle, 6. sz.
- OECD [1992]: Economic Outlook. Database. OECD, Párizs.
- ROMÁN ZOLTÁN [1967]: A trendvonalak csodája. Közgazdasági Szemle, 3. sz.
- STRAUB, A. [1967]: A gazdasági növekedés ütemének határai. Néhány megjegyzés Jánossy Ferenc elméletéhez. (Folyóiratszemplés a Politicka Economie, Prága, 1966. 10. számából.) Közgazdasági Szemle, 1. sz.
- STUBER ERVIN [1967]: Két koncepció a gazdasági növekedés magyarázatához. Közgazdasági Szemle, 5. sz.
- UNECE [1992]: Economic Survey of Europe in 1991-1992. UN. New York.
- UNO National Accounts Statistics, 1958., 1968., 1988-1989., UN. New York.

* A cikk Jánossy Ferenc 80. születésnapja alkalmából 1994. december 14-én, a Mónus Illés Akadémia által az Átrium Hyattben rendezett ülésen elhangzott előadás minimális mértékben szerkesztett szövege.

¹ Jánossy munkásságának közvetlen és közvetett hatása is nagy jelentőségű. A fejlettségi szintek és fejlődési ütemek összehasonlító kutatásával foglalkozók széleskörűen használják műveit. Híres "kvázifejlettségi" cikke (JÁNOSSY [1969]) a reformgondolkodás alapirodalmi. Közvetlen kutatói inspiráció - baráti vagy tanítványi - mutatható ki Bródy András méréselmélettel kapcsolatos érdeklődésében (BRÓDY [1967], [1990], [1994]), Ehrlich Éva fejlettségisméréseiben és infrastruktúraelemzéseiben (EHRlich [1970]; [1975], [1991]) és a jelen cikk szerzőjének struktúra és fejlődésiútkutatásaiban (BEKKER [1970], [1978], [1994]).

² Jánossy trendkönyvére (JÁNOSSY [1966]) a reagálások eltérő körei és módjai alakultak ki. A Közgazdasági Szemle hasábjain szakmai, elsősorban fejlődésmagyarázatának lényegével kapcsolatos vitacikkek jelentek meg (ERDŐS [1967]), (KEMÉNY [1967]), (MOLNÁR [1967]), (ROMÁN [1967]), (STRAUB [1967]), (STUBER [1967]), Jánossy vitázó válaszával [1968]. A vita másik vonala a *konkrét mérési eredményekről* folyt, nem kötődött feltétlenül és formálisan Jánossy első vagy második könyvéhez (JÁNOSSY [1963], [1966]), de a kapcsolat a kortársak számára nem igényelt külön magyarázatot (BRÓDY [1967]), (MÓD [1967]). A fogadtatás légkörét azonban elsősorban szakmai beszélgetésekből, szóbeli vitákból lehetne rekonstruálni, a lelkesedés és elutasítás jellegzetes érvei kevésbé élesen vagy csak áttételesen találhatók meg a publikációkban.

³ Ausztria, Finnország, Spanyolország, Portugália GDP-jének 1960-1989 közötti évi átlagos növekedési üteme rendre 3,4 százalék, 4,0 százalék, 4,6 százalék, 4,6 százalék. Ugyanezen időszak nemzeti jövedelmének évi átlagos növekedési üteme Csehszlovákiában 3,7 százalék, Lengyelországban 4,2 százalék, Magyarországon 3,8 százalék, Bulgáriában 6 százalék. A mérési eredmények értelmezésénél figyelembe kell venni, hogy a volt szocialista országok esetében ezen adatok a hivatalos nemzetijövedelemszámításból származnak, s nem GDP-adatok - ezek állnak rendelkezésre. A nemzeti jövedelem növekedése az adott fejlődési szakaszon dinamikusabb, mint a GDP-é. A kép tehát még kevésbé lenne kedvező GDP-ben kifejezve. Bulgária esetében külön ki kell emelni, hogy nem hivatalos, alternatív becslések erősen felfelé torzítónak tartják a hivatalosan közölt adatot. Szakértői becslések GDP-ben mérve évi 3,3 százalékra teszik az 1960-1989 közötti növekedést Bulgáriában.

A termelékenység alakulásának figyelembevétele - ami végső soron a trendvonal meredekségét adja - még markánsabban jelzi, hogy rendszerspecifikus gyorsulásról nem lehet beszélni: 1960-1989 között az egy foglalkoztatottra jutó nemzeti jövedelem növekedése Csehszlovákiában évi 2,7 százalék, Lengyelországban évi 3 százalék, Magyarországon évi 3,9 százalék. A négy nyugati országban GDP-bázison ezen adatok évi átlagban: Ausztria 3,3 százalék, Finnország 3,4 százalék, Spanyolország 4,4 százalék és Portugália 3,6 százalék.

⁴ Mindnyájan csak sajnálhatjuk, hogy Jánossy evvel kapcsolatos nézeteit nem írta meg, jöllehet foglalkozott vele.

⁵ A keleteurópai országokban az 1950-es induló és a legmagasabb felhalmozási ráta közötti különbségek a következők: Csehszlovákiában az 1950. évi 17,1 százalék 29,2 százalékra emelkedett 1975-ben; Bulgáriában az 1952. évi 20 százalék nőtt 32,5 százalékra 1975-ben; Magyarországon ez a ráta 14 százalékról ment fel 31,9 százalékra 1978-ban. A lengyel csúcserték 31,7 százalék volt 1977-ben. Az adatok folyó áron számolt felhalmozási részarányok a felhasznált nemzeti jövedelmen belül (KGST [1981]).'

Félrevezető lenne azonban, ha a korai ötvenes évek felhalmozáscentrikus világpépet megkérdőjeleznénk a fenti tényadatok nyomán. Két momentumot feltétlenül ki kell emelni. Egyfelől az ötvenes évek időszakát belső erőforrásra támaszkodó növekedési koncepció uralta, a korai és a közép hetvenes éveket a külsőerőforrásbevonás jellemezte. Másfelől egy speciális kategória, a közösségi fogyasztás alakulása érzékelteti a két periódus sajátosságait. A közösségi célú fogyasztásba a közigazgatás, a védelem, a rend és jogbiztonság érdekében felmerülő élönmunkaköltségek és anyagfelhasználás tartozik jellemző tételként. Ugyanakkor a fegyveres testületek ráfordításai között nemcsak a folyó anyagbeszerzéseket vették számba, hanem az épületek és építmények kivételével az állóeszköz jellegű berendezések és felszerelések beszerzési értékét is. A folyó áras adatok változása érzékelteti a nagymértékű fluktuációt, s azt, hogy e kategóriát a politikai megfontolások erőteljesen determinálták. A, z összes fogyasztáson belül a közösségi fogyasztás folyó áras részaránya Magyarországon 1950-ben 16 százalék, 1953-ban 20,5 százalék és 1960-ban 8,6 (!) százalék volt. Csehszlovákiában az ötévenkénti folyó áras részarány ugyanerre a kategóriára a következő: 1950-ben 13 százalék, 1955-ben 18,3 százalék és 1960-ban 7,9 százalék (!).

⁶ Az összevetés EHRLICH [1991] számításaiból indul ki, mivel a Jánossymódszer alkalmazásával a leghosszabb távon teszi lehetővé az összehasonlítást azonos koncepcióban. 1937-1980 közötti számításait a hivatalos növekedési indexek felhasználásával meghosszabbítottam (OECD [1992], UN [1992]).